

K otázce lexikálních grécismů v staroslověnských památkách s latinskou předlohou studija je I. Paclove na temelju tri češkokrkvenslavenska spomenika: Besjeda Grgura Velikoga, pseudoevanđelja Nikodema i II legende svetovaclavske.

Etimološko objašnjenje starobugarske riječi *сръдѣ* osvjetljava R. Aitzetmüller, dok A. Vaillant precizira prvotni smisao stsl. »jačaja« ili »ečaja«, a J. K. Begunov prati historijat riječi »*мамона*«.

Rečenična struktura i njeni tipovi u najstarijim dostupnim fazama slavenskih jezika tema su rada B. Havránka (*Příspěvek k autonomní komplexnosti starého slovanského slovesa*).

Proučavanje sintakse dvaju jezika u kontaktu (*K syntaxi církevně-slovanských překladů z latiny*) nastavak je rada L. Matějke na tom slabo poznatom području.

O fonetskoj građi stsl. riječi piše J. Jahn, o stsl. pridjevima s prefiksom pre- R. M. Ceitlin, a na temelju materijala Euch. Sinajskog Z. Kurzova raspravlja o upotrebi imperativa, dok J. Lépissier piše o upotrebi gerunda u stsl.

Po svojoj tematici, tretiranju važnih slavističkih pitanja, novim, često i značajnim rezultatima, STUDIA PALAEO-SLOVENICA je zbornik koji zaslužuje punu pažnju svjetske slavistike.

Ivana Mulc

УСПЕНСКИЙ СБОРНИК XII—XIII ВВ. Издание подготовили О. А. Князевская, В. Г. Демьянов, М. В. Ляпон, под редакцией С. И. Коткова. Академия наук СССР, Институт русского языка, Москва 1971, стр. 752 + прилози, формат 20,5 x 25,5.

Nakon drugog svjetskog rata na Zapadu je interes za slavistiku, često puta i mimo znanstvenih interesa, rastao neobično brzo i intenzivno, pa je posebice u intelektualnim krugovima rastao i interes za stare tekstove. U slavenskom svijetu u to isto vrijeme, izuzevši možda Bugarsku i Čehoslovačku, nova izdanja starih i najstarijih tekstova bila su prava rijetkost. Intenzivnije izdavanje tekstova važnih za slavističku nauku (uz dragocjene pretiske, tj. anastatička izdanja, kao npr. ona iz Graza) započelo je tek u novije vrijeme. Posebice to vrijedi za Sovjetski Savez, gdje se, osim brojnih i različitih izdanja »Slova o polku Igorevu«, nije pojavilo mnogo izdanja koja bi inače bila važna za starije i najstarije razdoblje slavenske i ruske književnosti i povijesti jezika. Treba ipak reći da se u Sovjetskom Savezu oko Puškinskoga Doma, upravo oko Instituta ruske književnosti i oko Instituta jazykoznanija Sovjetske akademije nauka okupilo dovoljno sjajnih znanstvenih radnika i da su u povremenim edicijama ovih instituta (*Trudy Otdela Drevnerusskoj Literatury*, *Trudy Instituta Jazykoznanija*) izlazili tekstovi relevantni za potpuniju i jasniju sliku staroruske književnosti i književnoga nasljeđa koje nazivamo staroslavenskim ili općoslavenskim razdobljem slavenskih književnosti. Treba kod toga znati da u ruskim muzejima i bibliotekama postoji velik broj važnih i vrijednih staroslavenskih tekstova, kojih bi

izdavanje i prezentiranje slavističkoj znanstvenoj javnosti bila prava znanstvena senzacija. Serija takvih izdanja je započela pred nekoliko godina izdanjem *Izbornika 1076 goda* (1965), zatim *Sinajskoga paterika* (1967), a sada je pred nama i ogroman, po opsegu i važnosti, *Uspenski sbornik*.

Uspenski zbornik (*Usp. sb.*) napisan je na prijelazu iz 12. u 13. st. i mnogo je puta bio u središtu pažnje slavista i proučavalaca slavenskih starina: lingvisti, književnih historičara, medijevista i drugih. U Rusiji su se problematikom *Usp. sb.* zanimali najviđeniji slavisti: Šahmatov, Lavrov, Sobolevski, Sreznjevski, Abramovič itd. *Usp. sb.* je prema nekim mišljenjima Četi Minej za mjesec svibanj, posebice podešen za Slavensku Crkvu prije nego što su različiti strani utjecaji, naročito iz Carigrada, prevladali u tom tipu crkvenih tekstova. Zato u *Usp. sb.* nalazimo tekstove koje inače rijetko ili nikako ne susrećemo u Četi Minejama. Posebice se to odnosi na tzv. Panonske legende, upravo na Žitije Metodijevo i na Pohvalno slovo Konstantinu-Ćirilu i Metodiju, a zatim i na Skazanije o Borisu i Gljebu i na Žitije Feodosija Pečerskoga; obje ove legende sastavio je ljetopisac Nestor. U zborniku se nalazi i legenda o sv. Vidu, patronu praške nadbiskupije.

Potreba za cjelokupnim izdanjem *Usp. sb.* osjećala se već davno, još krajem prošlog stoljeća, kad je i najavljeno cjelovito i potpuno izdanje ovog spomenika, od kojega je tada izišao samo prvi dio, upravo 115 listova, koje je pripremio za štampu Šahmatov, a nakon njegova odlaska iz Moskve posao je nastavio Lavrov. Drugi planirani dio izdanja nije izašao. Izdanje Šahmatov-Lavrov izašlo je u relativno teško dostupnoj ediciji Čtenija v Obščestve Istorii i Drevnostej Rosijskih pri Moskovskom univerzitetu (1899), te je ponovno anastatački štampano zalaganjem D. Čiževskog kod Moutona 1957.

Izdanje *Usp. sb.* priredili su O. A. Knjazevska koja je priredila tekst zajedno s primjedbama k tekstu, a napisala je i opširan i temeljit uvod; glosar (Ukazatel' slov i form) izradili su V. G. Dem'janov i M. V. Ljapon.

U uvodnom tekstu O. A. Knjazevska iscrpno obrađuje paleografske i arheografske osobine *Usp. sb.* Taj je uvod podijeljen na 5 poglavlja. U prvom se obrađuje povijest rukopisa, odnosno njegovih publikacija. *Usp. sb.* nalazi se u središtu pažnje od njegova, za znanost, prvog otkrića 1855. g. Prvi ga je spomenuo O. M. Bodjanski u raspravi »O proishođenii slavjanskih pis'men«, i to u svezi s podacima iz ŽM. Spomenik je nazvao Prologom. Stvarno je prvi učenjak koji je rukopis poznao bio Undoljski, te tako znanstvena povijest rukopisa datira iz četrdesetih godina prošloga stoljeća. Od časa kad je 1858. objavljeno Žitije Feodosija Pečerskoga i kad je zbornik nazvan *Uspenskim*, interes za njegov sastav rastao je do kraja stoljeća, posebice nakon što je 1865. god. objavljeno Žitije Metodijevo i Pohvalno slovo Konstantinu-Ćirilu i Metodiju i nakon objavljivanja Nestorova Skazanija o Borisu i Gljebu, dok su pojedini odlomci izlazili i ranije i nakon ovih kapitalnih tekstova staroslavenske i staroruske književnosti i pismenosti. Potpuno izdanje *Usp. sb.* pojavljuje se tek sada, više od sedam desetljeća nakon izdanja Šahmatova i Lavrova, nažalost u modernoj grafičkoj opremi, građanskim tipom ćirilice, ali ipak »redak na redak, slovo na slovo«.

U drugoj glavi autorica govori o sadržaju rukopisa. Ovdje je takvo raspravljanje vrlo važno, jer o sastavu rukopisa ovisi i njegovo potanje određivanje, klasificiranje. Prvi obrađivači nazvali su ga *prologom* (Bodjanski), dok ga kasniji obrađivači pobliže određuju kao *četi minej toržestvenik*, tj. kao zbornik propovijedi i legendi za crkvene praznike. No, takvo određenje nije također najsretnije jer se u Usp. sb. nalaze čitanja i za svibanj i za travanj i za lipanj i listopad, te je prema tome Usp. sb. zbornik raznih sastavaka koji su ušli u sastav kodeksa voljom naručioca, tj. u zbornik su uvrštena čitanja za izvjesni krug svetaca prema želji naručioca ovoga rukopisa.

Treća glava posvećena je paleografsko-arheografskom opisu rukopisa. Ovakav opis obećavali su izdavači prvoga toma, pred sedamdeset godina, ali on izlazi tek sada ispod pera O. A. Knjazevske, autorice koja je još 1961. g. predložila Pravila za lingvističko izdanje spomenika staroruske književnosti («Pravila lingvističkog izdanja pamjatnikov drevnerusskoj pis'mennosti»). Njezina minuciozna obrada rukopisa daje mnoštvo informacija, često i nebitnih, dok je npr. izostalo poglavlje o književnoj i tekstualnoknjiževnoj vrijednosti Usp. sb. kao i poglavlje o predlošcima, barem za homilije crkvenih otaca iz PG.

Četvrta glava posvećena je vremenu i mjestu nastanka rukopisa. Autorica je prihvatila općenito mišljenje da je rukopis nastao u Rusiji na koncu 12. i početkom 13. st., što potvrđuje paleografska analiza i jezični podaci spomenika. U tom sklopu pitanja i Usp.sb. spada u sastav spomenika istočnoslavenske kulture. Autorica nije pobliže odredila kraj gdje je spomenik mogao nastati, a ni predloške (možda i od česti glagoljske, ŽM?) s kojih je mogao biti prepisan; zato se radije zadržala na lingvističkim pojavama ovoga spomenika (na *polnoglasju*, na tzv. etimologijskom poretku slova, na karakterističnom glasu o na početku riječi gdje je u južnoslavenskim spomenicima *ie*, npr. tip *odin* za *jedin*, premda mi primjer olēi kao rusizam takvoga tipa nije jasan!, a ni zamjena *ž* za južnoslavensko *žd* nije tipična samo za istočnoslavenske tekstove, kao ni upotreba *ě* u primjerima koje autorica navodi na str. 25 točka 8). Premda su brojni znanstvenici pokušali već ranije odrediti kraj gdje je nastao Usp.sb. smještajući ga prema jezičnim posebnostima sad u područje Novgoroda, sad u Galicko-Volinsku Rusiju, sad opet u južnije predjele Rusije, u Kijev ili pak u predjele oko Rostova, dok je nelingvističkim, kulturnohistorijskim elementima N. N. Voronin pokušao dokazati da je Usp. sb. nastao u Južnoj Rusiji, u Vladimiru (u studiji o Skazaniju o Borisu i Gljebu, 1957.), autorica smatra da »etot vopros ešče ždet svoego rešenija«.

Peta glava govori o izdanju teksta (*Vosproizvedenie teksta*). Izdanje je namijenjeno širokom krugu filologa, rusista i slavista uopće, a zatim i historičara, arheografa i drugih specijalista koji se zanimaju za starorusko rukopisno nasljeđe, ali ono je ipak namijenjeno prvenstveno lingvistima: zato su podaci o jeziku pisca, ili pisara, najvažniji, a kasniji umeci ili ispravci ne uzimaju se u obzir u osnovnom tekstu. Tekst je izdan »bukva v bukvu, stroka v stroku«, tj. onako kako je izašao ispod pera njegovih prepisivača koncem 12. i početkom 13. st., pa takav način

izdanja ima svoje opravdanje. Naravno da se u osnovnom tekstu ne nalaze ni naknadni ispravci pogrešaka, dok se malobrojni ispravci pisara unose u osnovni tekst s napomenama ispod teksta. Tekst se prenosi tako da se čuvaju retci, a stupci se označuju slovima *a*, *б*, *в*, *г*. Svaki peti redak u stupcu označen je brojkom. Riječi pod titlom se ne razrješuju, nego se maksimalno čuva izgled rukopisa. Šteta što se u potpunosti ne prenosi slika rukopisne stranice štampom: stupac *a* i *б* na jednu stranicu, a stupac *в* i *г* na drugu. Tako bi slika rukopisne stranice bila egzaktnija, a format knjige (20,5 x 25,5) praktičniji. Izdanje Usp. sb. na žalost izlazi tiskano »graždanskim šriftom« a znaci kojih nema u tzv. građanskoj ćirilici uzeti su iz stare ćirilice. U Pravilima za lingvističko izdanje teksto-va autorice O. A. Knjazevske preporuča se »kirilica«: »dlja vosproizvedenija teksta rukopisej v nabornom izdanii upotrebljaetsja kirillica (v ven-skoi i pražskoj garniturah) soderžaščaja vse neophodimye bukvennye i inye znaki, ili sovremennyj graždanskij šrift s dobavleniem iz kirillovskoj azbukii neophodimyh znakov, ne upotrebljaemyh v sovremennom russkom pis'me« (str. 43), a uobičajilo se da se u SSSR izdanja stare književnosti i pismenosti odreda izdaju »graždanskim šriftom«, a na Zapadu, pa i u Jugoslaviji, u takvim se izdanjima upotrebljava jagičevski tip ćirilice, što donekle iznenađuje.

Izdanje teksta zauzima velik broj stranica, od 31 do 491, jer je i kodeks sa svoja 304 lista jedan od najvećih i najznačajnijih kodeksa staroruske književnosti.

Izdanje Usp. sb. opskrbjeno je i registrom riječi i oblika (*Ukazatel' slov i form*), te je taj dio knjige pravi rudnik lingvističkih i jezičnih podataka. Šteta što se kao u *Izborniku* ne navodi koliko se puta pojedina riječ nalazi u rukopisu, jer navođenje svake pojedine riječi i njenog citata u spomeniku malo što može reći, te se npr. čestica *že* nalazi registrirana na 5 punih stupaca (563—565), a veznik *i* nalazi se potanko dokumentiran čak na 9 stupaca (573—577). Sam glosar popraćen je kratkim predgovorom o materijalu i problemima koji su se postavili priređivačima rječnika, upravo glosara.

Na kraju je kao prilog dodano 16 fotografija koje pokazuju paleografske osobine pisma i karakteristike obojice pisara Usp. sb. kao i karakteristike inicijala.

Usp. sb. bogat je sadržajem i problematikom, a kako ulazi u duboku starinu on će i dalje ostati u središtu znanstvenog proučavanja staroruskog, ali i staroslavenskog, upravo ćirilometodskog književnog nasljeđa. U času kad dobivamo u ruke cijeli kodeks u sigurnoj transkripciji (uz izvjesne nedostatke pisma, »graždanskog šrifta«!), bit će sigurno još više onih koji će posegnuti za ovim značajnim djelom, te će i dijelovi kodeksa koji do sada nisu bili obrađeni naći svoje proučavaoce: tu se u prvom redu misli na homilije Ivana Zlatoustoga i ostalih crkvenih otaca, Euzebija i Kirila Aleksandrijskoga, Grgura Antiohijskoga i Efrema Sirkoga. Do sada su iz ovog zbornika mnogo puta korišteni tekstovi Žitija Metodijeva i Pohvalnog slova Ćirilu i Metodiju (između ostalih i u izdanju Staroslavenskog instituta, Radovi 4, str. 147—167 i latinski prijevod str. 214—238), zatim tekst Skazanija o Borisu i Gljebu i njihovim čudesima,

tu je i zanimljivo mučenje sv. Vida, Videnija proroka Isaii, a Rusima je naročito interesantno Žitije Feodosija igumena Pečerskoga, dok je bugaristima interesantan sastavak Ioana Egzarha Bugarskoga.

Sada kad je ovim dobrim i pristupačnim izdanjem Usp. sb. iskupljeno obećanje dano svršetkom prošlog stoljeća, lakše je sagledati vrijednost potpunih i kritičkih izdanja pojedinih značajnih zbornika ovakvog tipa. A takvih zbornika koji čekaju znanstveno izdanje i ovakvu obradu ima mnogo.

Josip Bratulić

ПЕТАР ЂОРЂИЋ, Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози, Београд 1971. Str. 533 (od toga na str. 233—505 reprodukcije).

Južnoslavenska ćirilska paleografija ima već prilično dugačku tradiciju. U posljednjih stotinjak godina objelodanjeno je mnogo radova o pojedinim pitanjima u razvitku naše ćirilske pismenosti. Najveću pažnju obratili su tim pitanjima srpski i hrvatski znanstvenici, ali su značajne rezultate postigli i drugi povjesnici i slavisti, u prvom redu ruski.¹ Osobito važni paleografski rezultati postignuti su nakon drugog svjetskog rata, prije svega o razvitku ćirilice u srednjovjekovnom razdoblju. Pa ipak, dosad nismo imali iscrpan, cjelovit prikaz razvitka ćirilske pismenosti u nas (izuzevši enciklopedijske preglede). Knjiga P. Đorđića prva je iscrpna, temeljita povijest južnoslavenske ćirilice i već u tome se sastoji njezino značenje za razvitak naše paleografije.

Prije nego što prijeđem na prikaz te knjige, dužan sam dodati nekoliko napomena. Prikazivanje takve knjige koja ima za cilj sintezu stogodišnjih paleografskih nastojanja nipošto nije lagan zadatak. Povijest ćirilice od najranijeg razdoblja do XIX st. nužno sadrži u sebi rezultate više znanstvenih disciplina. U prvom redu, ćirilska paleografija neodvojiva je od slavističke znanosti. Zbog toga je i Đ. u podnaslov svoje knjige stavio: »Paleografsko-filološki prilozi«. Budući, pak, da po struci nisam slavist nego povjesničar, osvrnut ću se u ovom prikazu samo na prvi dio podnaslova, na paleografske elemente. Ocjenu filoloških rezultata, a isto tako i najranijeg perioda u razvitku ćirilske pismenosti, koji također pripada području slavistike, a manje paleografiji, prepuštam pozvanijima od sebe. Drugim riječima to znači da ću pokušati ocijeniti općenitu koncepciju knjige, s posebnim obzirom na autorov pristup problemu tzv. zapadnoćirilske pismenosti.

Na početku evo strukture Đorđićeve knjige. Ona ima oko 530 strana i sastoji se od dva otprilike jednaka dijela: teksta s bilješkama (5—229) i reprodukcija (233—505). Tekstovni dio sastoji se od *Predgovora* (5—7) i ovih poglavlja: *Istorija pisma i paleografija* (9—40), *Izvori za proučavanje*

¹ Korisnu, premda ne potpunu, bibliografiju radova iz ćirilske paleografije v. uz članak: Đ. Sp. Radojčić, Ćirilica, Enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb 1956, 626—32. Stanovit bibliografski pregled čine i bilješke Đorđićeve knjige, 221—29.

SLOVO

22

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG INSTITUTA U ZAGREBU

ZAGREB 1972

S L O V O

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG INSTITUTA
»SVETOZAR RITIG«

Izlazi 1 put godišnje

UREDNIŠTVO: 41103 ZAGREB, DEMETROVA 11
ODGOVORNI UREDNIK: VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ

BR. 22

Za redakcioni odbor
uredio
VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ